

УДК 37.015.31 «19/20»:613.42(045)

МЕДИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ СТАТЕВОРЛЬОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ (60–90-ТИ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Онипченко О.І., к. пед. н., доцент,
доцент кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

Автором статті дано визначення і зазначено співвідношення статової соціалізації, статевого виховання й статевої освіти в їхньому взаємозв'язку та показано, що гармонізація психосексуального розвитку й формування особистості може бути співвіднесена зі збільшенням зон збігу статової соціалізації, статевого виховання й статевої освіти.

У статті на основі аналізу джерел 60–90-х рр. ХХ ст. зауважено, що медико-психологічний аспект статеворльової соціалізації дітей та підлітків (на прикладі хлопців і дівчат у процесі дорослішання) було представлено в авторських програмах та програмах, рекомендованих Міністерством просвіти Союзу Радянських Соціалістичних Республік для 8-х, 9-х, 10-х класів через вивчення таких розділів: анатомо-фізіологічного, гігієнічного та соціально-психологічного.

Ключові слова: медико-психологічний аспект, статева соціалізація, статеворльова соціалізація, статеве виховання, статева освіта.

Автором статьи даны определения и указано соотношения половой социализации, полоролевой социализации, полового воспитания и просвещения в их взаимосвязи, а также показано, что гармонизация психосексуального развития и формирования личности может быть соотнесена с увеличением зон совпадения половой социализации, полового воспитания и полового просвещения.

В статье на основе анализа источников 60–90-х гг. ХХ в. выявлено, что медико-психологический аспект полоролевой социализации детей и подростков (на примере мальчиков и девочек в процессе взросления) был представлен в авторских программах и программах, рекомендованных Министерством просвещения Союза Советских Социалистических Республик для 8-х, 9-х, 10-х классов при изучении следующих разделов: анатомо-физиологического, гигиенического и социально-психологического.

Ключевые слова: медико-психологический аспект, полоролевая социализация, половая социализация, половое воспитание, половое просвещение.

Onypchenko O.I. MEDICO-PSYCHOLOGICAL ASPECT OF THE SEX-ROLE SOCIALIZATION OF CHILDREN AND ADOLESCENTS (60–90 OF THE XX CENTURY)

The article gives definitions of sexual socialization, sex-role socialization, sexual education and enlightenment in their interrelation. Unlike the narrowly understood sexual education, the goals and programs of sexual socialization are not specifically formulated by anyone, and it does not presuppose specific responsible performers.

Sexual education, as the dissemination of knowledge in the physiology and psychology of the gender, psychosexual processes and relationships, can be structurally linked to socialization, and with upbringing. Harmonization of psychosexual development and personality formation can be correlated with increasing areas of coincidence of sexual socialization, sexual education and sexual enlightenment.

Key words: medico-psychological aspect, sex-role socialization, sexual socialization, sexual education, sexual enlightenment.

Постановка проблеми. Прискорений фізичний розвиток молоді, прагнення її якнайшвидше ввійти до соціального світу дорослих в умовах лібералізації статевої моралі, ослаблення виховної функції сім'ї й освітніх установ, фактична відсутність освітніх виховних програм із питань статі й сексуальної поведінки призвели до того, що статеворльова соціалізація дітей і підлітків перетворилася на стихійний процес. Серйозною проблемою стає негативний вплив засобів масової інформації на дитину в питаннях статі та статевих взаємин. Особливо небезпечним останніми роками стає поширення в підлітків різного роду

захворювань, що передаються статевим шляхом, порушень у сексуальному розвитку, поширення невпорядкованого статевого зв'язку, проституції. Усе це висуває на перший план проблему медичної, психологічної і моральної підготовки дітей та підлітків до сімейного життя й усвідомленого батьківства через організацію статевого виховання школярів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічною основою розвідки є дослідження фізіологічних особливостей розвитку дітей, вікових взаємин дітей і підлітків обох статей і теорія статевого виховання (Д. Ісаєв, В. Каган,

Д. Колесов, І. Кон, Ю. Орлов, А. Хрипкова й інші); дослідження, присвячені проблемі підготовки молоді до особистого життя й шлюбно-сімейних відносин (І. Арабів, В. Панський, І. Бестужев-Лада, І. Гребенников, В. Карпиков та інші).

Специфіку статеворольової соціалізації й психосексуального розвитку дитини досліджено в роботах Г. Васильченко, М. Кле, В. Кагана, І. Кона, Т. Говорун, О. Кікінежді, В. Романової, В. Слєпкової, Л. Столлярчук. Питанням статевого виховання дітей різного віку присвячено праці Д. Ісаєва, В. Карпикова, Т. Кравченко, Д. Колесова, Н. Сельверової, А. Хрипкової. Підготовку школярів до сімейного життя вивчали І. Гребенников, О. Главацька, С. Ковальов, В. Кравець, І. Мезеря, Н. Новікова, Л. Панкова, І. Трухін, Є. Черепова, Г. Хархан. Накопичений матеріал зазначених науковців представляє певний обсяг наукових знань про статеворольову соціалізацію дітей та підлітків, що активно використовується для подальших досліджень із цієї проблематики.

Постановка завдання. Метою дослідження є висвітлення взаємозв'язку й співвідношення статевої соціалізації, статевого виховання й статевої освіти, що гармонізують психосексуальний розвиток й формування особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз психолого-педагогічної літератури 60–90-х рр. виявив різноманітні спроби впровадження в навчальні програми освітніх закладів курсів із підготовки до сімейного життя з урахуванням медико-психологічного аспекту статевого виховання, а також окремі програми для ознайомлення дівчат та хлопців у процесі дорослішання з їхніми фізіологічними та психологічними змінами в організмі.

У широкому розумінні термін «статеве виховання» означає вплив середовища на психосексуальний розвиток і формування індивіда. У більш вузькому розумінні статеве виховання – це процес систематичного, свідомо планованого й здійснюваного, що припускає певний кінцевий результат, спрямованого впливу на психічний і фізичний розвиток хлопчика (чоловіка) і дівчинки (жінки) з метою оптимізації їхнього особистісного розвитку й діяльності в усіх пов'язаних із відносинами статей сферах життя. У цьому розумінні статеве виховання, як і взагалі виховання, припускає наявність усвідомлуваних цілей, відповідних їм програм і методів, конкретних відповідальних виконавців [3, с. 5].

За логікою нашого дослідження, з'ясуємо визначення та взаємовплив статевої соціалізації, статевого виховання й статевої

освіти в їхньому взаємозв'язку. Г. Андреєва зазначає, що статева соціалізація – це процес, що містить, з одного боку, засвоєння пов'язаного зі статтю соціального досвіду із входженням у соціальне середовище, систему соціальних зв'язків осіб чоловічої й жіночої статі, а з іншого – активне відтворення індивідом системи взаємин статей у процесі активної діяльності, включення в ці взаємини. На відміну від статевого виховання, що вузько розуміється, цілі й програми статевої соціалізації ніким спеціально не формулюються, а сама вона не має конкретних відповідальних виконавців [1; 3].

Виховання – це вироблення тієї або іншої активної позиції, яка повинна стати орієнтиром у соціалізації як засвоєнні й присвоєнні наявних культурних і моральних стандартів. Статева освіта як поширення знань про фізіологію й психологію статі, психосексуальні процеси і відносини може бути структурно пов'язана як із соціалізацією, так і з вихованням. Отже, гармонізація психосексуального розвитку й формування особистості може бути співвіднесена зі збільшенням зон збігу статевої соціалізації, статевого виховання й статевої освіти [3, с. 5].

Аналіз психолого-педагогічної літератури 60–90-х рр. показав, що педагогами, психологами, медиками, зазвичай у співавторстві, зроблені спроби впровадження статевого виховання та підготовки до сімейного життя, враховуючи медико-психологічний аспект статеворольової соціалізації хлопчиків та дівчат під час дорослішання (А. Хрипкова, Д. Колесов, «Дівчинка – підліток – дівчина», (1981 р.) [10], «Хлопчик – підліток – юнак» (1982 р.) [11]; З. Шкіряк-Нижник, Е. Непочатова, «Дівчинка – дівчина – жінка – мати» (1989 р.) [13]; Л. Зюбін, А. Храмцова, «Підготовка учнів до шлюбу й сім'ї» (1985 р.) [2]; В. Кобилицька, А. Ячевський, «Про хлопчиків і дівчаток» (1991 р.) [7] тощо).

У дослідженні проблем соматичного та статевого розвитку дівчаток у різni вікові періоди, а також їхньої підготовки до сімейного життя, А. Хрипкова та Д. Колесов у праці «Дівчинка – підліток – дівчина» (1981 р.) серед актуальних питань розвитку жіночого організму виділяють такі: природу жіночої статі; будову та функції жіночої статевої системи, її порушення; соматичний розвиток та статеве дозрівання; специфічні статеві особливості хворобливості та перебігу хвороби; організацію спеціалізованої медичної допомоги. Okремими розділами виділені питання гігієни: гігієна шкіри, волосся, нігтів; гігієна одягу та взуття; гігієна

статевих органів, а також питання статевого виховання та підготовки до сімейного життя: особливості психології жіночої статі, зміст і форми статевого виховання; хибні настанови дорослих, що заважають правильному статевому вихованню тощо.

Згодом автори дилогії створюють другу книгу – «Хлопчик – підліток – юнак» (1982 р.), в якій розкривають специфіку фізіологічних і соціально-психологічних особливостей представників чоловічої статі. Автори вважали за необхідне дати основні медико-фізіологічні та психологіко-педагогічні відомості для здійснення статевого виховання хлопчиків у процесі дорослішання, як-от: 1) характеристика чоловічого організму: будова й функції чоловічих статевих органів; особливості фізичного розвитку і статевого дозрівання хлопчика, підлітка, юнака; 2) соціально-психологічні особливості чоловічої статі: психологічні особливості хлопчика, підлітка, юнака; особливості статевої потреби й статевої поведінки; 3) фізичне виховання й гігієна хлопчика, підлітка, юнака, зокрема, попередження безпліддя, імпотенції, психосексуальних порушень; 4) венеричні захворювання та їх профілактика; 5) шкідливі звички та їх попередження.

Результатом організованого статевого виховання стало впровадження, за рішенням Міністерства освіти Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР), з 1983 р. у програми шкіл країни обов'язкових курсів «Гігієнічне й статеве виховання» у 8-му класі й «Етика й психологія сімейного життя» у 9–10-му класах, видані посібники для педагогів і учнів. Організоване статеве виховання стає обов'язковим.

Медико-психологічний та соціально-педагогічний аспекти статеворольової соціалізації через відповідно організоване статеве виховання та статеву освіту дітей та підлітків було представлено в програмах через такі блоки та теми:

Анатомо-фізіологічна й гігієнічна частина: 1) статеве дозрівання; сутність, ознаки, поняття статевої зрілості; 2) розвиток дитини до народження; 3) особливості немовляти; 4) догляд за немовлятами; 5) особиста гігієна школяра; 6) гігієна дівчини; 7) гігієна юнака; 8) венеричні захворювання.

Соціально-психологічна частина: 1) особистість, суспільство, сім'я: що таке особистість, особистість і самовиховання, взаємодія особистості із суспільством і сім'єю; 2) особливості міжособистісних відносин юнацтва: психологія міжособистісних відносин, культура спілкування, моральні основи стосунків юнаків і дівчат, товариство й дружба, любов яквище людське почут-

тя, культура поведінки закоханих; 3) шлюб і сім'я: що таке готовність до шлюбу, сім'я і її функції, особливості молодої сім'ї; 4) особливості сімейних відносин: ідейні цінності сім'ї, моральні основи сім'ї, колективізм соціалістичної сім'ї, психологічний клімат сім'ї, трудова атмосфера сім'ї, бюджет і господарство сім'ї, естетика побуту, наслідки порушень сімейних стосунків; 5) сім'я й діти: турбота суспільства про дітей, виховання дітей у сім'ї, мати й батько – перші вихователі, сім'я й дитячі виховні установи [3].

Але пропонована програма надалі добрацьовувалася педагогами, психологами та медиками, додавалися питання, які не були враховані раніше та, з огляду на актуальність, потребували внесення в зміст статевого виховання, наприклад, нагальні проблеми формування в дітей і підлітків здорового ставлення до питань статі, секуальності і міжстатевих стосунків підлітків, необхідність враховувати індивідуальні особливості психосексуального і фізіологічного розвитку школярів, оскільки в одному класі діти того самого біологічного віку перебували на різних рівнях статевого дозрівання.

На допомогу статевому вихованню та підготовці до шлюбно-сімейних відносин була спрямована діяльність різнопрофільних служб сім'ї, товариств, зокрема товариства «Знання», санітарно-гігієнічна пропаганда тощо. Упровадження статевого виховання здійснювалося поступово, враховуючи регіональні культурні особливості й традиції багатонаціональної країни, статеві стереотипи масової свідомості, підготовку кадрів педагогів та вихователів.

Морально-психологічному аспекту виховання, вихованню моральних стосунків між юнаками й дівчатами поруч із медичним, педагогічним, правовим аспектами основ радянського законодавства щодо шлюбу й сім'ї приділяється увага в посібнику Л. Зубіна й А. Храмцової «Підготовка учнів до шлюбу й сім'ї» [2]. Цей посібник було рекомендовано колегією Державного комітету Української Радянської Соціалістичної Республіки із професійно-технічних училищ як методичний посібник для середніх професійно-технічних училищ.

Підготовка юнаків і дівчат у професійно-технічних училищах до шлюбу й сім'ї, як зазначають автори, має свою специфіку, а саме: по-перше, вік учнів, який пов'язаний з інтенсивним статевим розвитком (час вступу в училище – 15–16 років, і час закінчення – 18–19 років). У цьому віці складно переплітаються статевий потяг, що виникає й зростає, та юнацька со-

ромливість, глибока цікавість до багатьох життєвих проблем і відсутність життєвого досвіду, активне, часом гіпертрофоване, прагнення до самостійності й водночас невміння самостійно вирішувати складні життєві питання. До того ж цілком закономірна цікавість до питань статі іноді маскується юнацьким цинізмом, що шокує дорослих і викликає їхнє невдоволення. Отже, молодь у цьому віці потребує коректної допомоги й керівництва дорослих. По-друге, молоді люди наближаються до віку, що дає право на одруження, але не в усіх сім'ях надаються необхідні життєві навички щодо сімейного життя та належний приклад батьків. По-третє, прискорена соціалізація, прискорене дорослішання тих, хто навчається в профтехучилищах, порівняно з їхніми ровесниками, які навчаються в інших типах навчальних закладів, оскільки учні профтехучилищ раніше долучаються до продуктивної праці, раніше за однолітків стають тією чи іншою мірою економічно незалежними від батьків [2].

Особливості соматичного та статевого розвитку дівчинки з раннього періоду й до настання статевої зрілості розкрили вітчизняні дослідники З. Шкіряк-Нижник та Е. Непочатова в праці «Дівчинка – дівчина – жінка – мати» (1989 р.). Зміст програми в ключових питаннях повторює ті, що пропонуються до розгляду попередніми дослідниками, але водночас робиться акцент на материнстві та розглядаються психосоціальні та сексуальні аспекти сімейних відносин (основні гінекологічні захворювання, що знижують функції майбутнього материнства; сексуальність, кохання, шлюб; поняття про статеве виховання; оцінювання сімейних стосунків та їх вплив на здоров'я і розвиток дитини; психологічна та соціологічна підготовка до материнства; запобігання вагітності [13].

Звертаючи особливу увагу на охорону репродуктивного здоров'я дівчинки, «бо саме їй випала щаслива доля пізнання материнства, народження продовжувача роду», З. Шкіряк-Нижник та Е. Непочатова вважають корисним ґрутовну профілактичну роботу серед населення, яка дає «плідні результати і здатна значно знизити рівень тих порушень в організмі, що потім стають перепоною на шляху материнства» [13, с. 3]. Висвітлюються особливості статевого становлення, анатомічні та фізіологічні особливості організму жінки в її різні вікові періоди життя, умови здорового поведінки, особистої гігієни, автори вважають за необхідне акцентувати увагу на значній психоемоційній і соматичній лабільності,

вразливості та неврівноваженості дітей і підлітків. Важливе роз'яснення ролі фізичної культури, рухової активності в правильному формуванні організму, психо-емоційної врівноваженості для нормального гормонального фону, ролі способу життя та характеру харчування здорової людини. Дівчат старших класів знайомлять із суттю дітонародження, з аргументами, що свідчать про шкідливість раннього статевого життя, про можливість захворювання венеричними хворобами, з умовами запобігання останнім, знайомлять з основними гінекологічними захворюваннями, які значною мірою впливають на благополуччя материнства в майбутньому [13, с. 4].

За свідченням дослідників (Д. Ісаєв, В. Каган, Д. Колесов, К. Кон, А. Хрипкова та ін.), багато педагогів, батьків уникають вживання такого поняття, як «стать», ніби то бачать у ньому щось аморальне. Вони перебувають у повному незнанні або ж у половині забобонів у всьому, що стосується сфери міжстатевих відносин. «Однак пора, очевидно, усім тим, хто уникає слова «стать» і не бажає враховувати специфічно статеві особливості хлопчиків і дівчаток, юнаків і дівчат у навчально-виховній роботі, звикнути до думки, що той факт, що люди не є безстатевою істотою, а, навпаки, належать до чоловічої або жіночої статі, що аж ніяк не дискредитує їх в очах оточення» [11, с. 198].

Оскільки із продовженням роду пов'язані вищі духовні цінності як окремої людини, так і людства загалом, то замовчування проблем статі, на думку науковців, є «різновидом ханжества й обману і по суті підриває саму ідею гармонійного виховання, в якому неприпустима проповідь аскетизму» [3; 11, с. 203].

Вже в 90-х рр. ХХ ст. з'являються праці, в яких поруч із визначенням сутності поняття «стать», анатомо-фізіологічними та психологічними статевими відмінностями, велика увага приділяється питанням виховання в сексуальній сфері. Дослідник І. Петрище в роботі «Про статеве виховання дітей та підлітків» (1990 р.) пропонує такий перелік питань, що стосуються медико-психологічного, морального та сексуального аспектів статевого виховання: стать і статеві відмінності; статеві ознаки; про інтимну чоловічу сферу; про інтимну жіночу сферу; особливості чоловічої й жіночої психіки; статеве дозрівання підлітків і юнацтва; вікові гормональні спалахи; загальні питання статевого виховання; статеве виховання в загальній педагогічній системі; сім'я – головний вихователь морально-статевої по-

ведінки; особливості статевого виховання дітей у різні вікові періоди; наслідки неправильного статевого виховання; раннє статеве життя; статеві збочення й статеві злочини; шкідливі звички [9].

Варта уваги перекладена література, яка також набула поширення в 60–90-х рр. ХХ ст. у вітчизняному освітньому просторі. Однією з таких книг є «Про хлопчиків і дівчаток», написана А. Ячевським – відомим лікарем-сексологом – разом із педагогом В. Кобилецькою. Книга розповідає про проблеми підлітків, що вступають у доросле життя, і одразу стала популярною в Польщі, була перекладена кількома мовами, зокрема російською [7].

Автори книги прагнуть знайти вирішення проблем, що постають перед хлопцями й дівчатами в період дозрівання – 12–14 років, зазначають, що підлітки по-різному реагують на ті зміни, які відбуваються з ними. Дівчата уважно придивляються до рис свого обличчя, оскільки власний зовнішній вигляд стає їхньою основною турботою, а хлопці звертають увагу на розвиток власних м'язів, сили, яку нерідко пробують у бійках з однолітками. Але основне й тематичне, підкреслюють автори, відбувається в мінливій психології дівчат і хлопців: їх турбують всякі переживання, часом зовсім даремні.

Зауважимо, що композиція книги досить проста. Автори переходять по послідовно від однієї проблеми, що постає перед підлітком у процесі дозрівання, до іншої. Причому ці переходи підпорядковуються природній логіці дорослішання й зміні в дозріванні й поведінці підлітків. Автори книги ведуть розмову про складні проблеми в привабливій манері відвертої, довірливої бесіди, без зайвого теоретизування й моралі, досить тактовно, у популярній та зрозумілій кожному підлітку формі незалежно від його підготовленості в питаннях сексу.

Отже, на думку фахівців, найбільш ефективно статеве виховання може бути здійснене в межах відповідних начальних програм у закладах освіти. Медико-педагогічний аспект статеворольової соціалізації, статевого виховання вивчався багатьма педагогами, психологами, лікарями, часто в співautorстві, що показав аналіз відповідної літератури 60–90-х рр. Однак в Україні досьогодні система таких заходів на загальнодержавному рівні практично не налагоджена.

Висновки із проведеного дослідження. Статеворольова соціалізація, статеве виховання та статева освіта дітей і підлітків мають на меті гармонізацію психосексуального розвитку й формування особистості. Зміст статевого виховання містить низку аспектів: медико-психологічний, соціально-педагогічний, етичний, правовий, естетичний, господарсько-економічний, що в комплексі виховує здорову й цілісну особистість жінки й чоловіка. Хлопці та дівчата в процесі дорослішання повинні адекватно усвідомлювати й переживати свої фізіологічні й психологічні особливості відповідно до наявних у суспільстві соціальних і моральних норм, і завдяки цьому встановлювати оптимальні взаємини з людьми своеї та протилежної статі в усіх сферах життя (суспільне й виробниче життя, шлюб, батьківство, дозвільна діяльність тощо).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреева Г. Социальная психология. М., 1980. 290 с.
2. Зюбин Л., Храмцова А. Подготовка учащихся к браку и семье. К.: Вища школа, 1985. 95 с.
3. Исаев Д., Каган В. Половое воспитание детей: медико-психологические аспекты. 2-е изд., перераб. и доп. Л.: Медицина, 1988. 160 с.
4. Каган В. Воспитатель о сексологии. М.: Педагогика, 1986. 160 с.
5. Кон И. Введение в сексологию. М.: Медицина, 1989. 336 с.
6. Кон И. Сексуальная культура XXI в. Педагогика. 2003. № 4. С. 3–15.
7. Кобылецкая В., Ячевский А. О мальчиках и девочках. Пер. с польск. М.: Профиздат, 1991. 128 с.
8. Кузнецова М. Введение в психологию любви и брака. Мин.: Беларусь, 1992. 224 с.
9. Петрище И. О половом воспитании детей и подростков. Мин., 1990. 160 с.
10. Хрипкова А., Колесов Д. Девочка – подросток – девушка: пособие для учителей. М.: Просвещение, 1981. 128 с.
11. Хрипкова А., Колесов Д. Мальчик – подросток – юноша: пособие для учителей. М., 1982. 206 с.
12. Хрипкова А., Колесов Д. В семье сын и дочь: кн. для учителя. М., 1985.
13. Шкіряк-Нижник З., Непочатова Е. Дівчинка – дівчина – жінка – мати. К.: Т-во «Знання» УРСР, 1989. 48 с.
14. Этика и психология семейной жизни: проб. пособие для учителя / И. Гребенников, И. Дубровина, Г. Разумихина и др.; под ред. И. Гребенникова. М., 1984. 256 с.